

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

โครงการวิจัยการดำเนินแก้ไขปัญหาคาความยากจนตามแนวพระราชดำริเรื่องการพึ่งตนเองในพื้นที่ยากจนตำบลดงดู่ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี ในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาคาความยากจน โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนในรูปแบบของการวิจัยโดยชุมชนที่ยึดกรอบแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ โดยมีวัตถุประสงค์ย่อย ดังนี้ (1) เพื่อพัฒนาศักยภาพและกระบวนการเรียนรู้ของทีมวิจัยและชุมชน (2) เพื่อศึกษาบริบทของชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาคาความยากจน และวิธีแก้ปัญหาคาความยากจนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ในพื้นที่ยากจนตำบลดงดู่ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี (3) เพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาคาความยากจนโดยใช้กระบวนการวิจัยที่ยึดกรอบแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ และ (4) เพื่อสรุปและประเมินผลการดำเนินการวิจัยที่ยึดกรอบแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

ระยะที่ 1 การพัฒนาทีมวิจัย ในการแก้ไขปัญหาคาความยากจนอย่างยั่งยืน

ระยะที่ 2 การศึกษาบริบทของชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาคาความยากจน และวิธีแก้ปัญหาคาความยากจนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ในพื้นที่ยากจนตำบลดงดู่ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี

ระยะที่ 3 การดำเนินการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาคาความยากจนอย่างยั่งยืน ในตำบลดงดู่ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี โดยยึดกรอบแนวคิด เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริ

ระยะที่ 4 การสรุปและประเมินผลการดำเนินการวิจัยที่ยึดกรอบแนวคิด เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริ

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ สามารถสรุปผลการดำเนินการวิจัยได้ดังนี้

ผลการพัฒนาศักยภาพ และกระบวนการเรียนรู้ของทีมวิจัยและชุมชน พบว่า การสร้างศักยภาพและกระบวนการเรียนรู้ของการวิจัยและชุมชนนั้น จะต้องอาศัยระยะเวลา และเงื่อนไขด้วยคุณธรรม ความอดทน ความเพียรพยายาม แต่เงื่อนไขความรู้เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชนเอง ระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากล เพื่อแก้ปัญหาคาความยากจน นอกจากองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาคาแล้ว องค์ความรู้ในเรื่องการบริหารจัดการ การวางแผนดำเนินการ ซึ่งเป็นองค์ความรู้สำคัญที่ทีมวิจัยและชุมชนต้องมีความรู้ความเข้าใจในประเด็นต่าง ๆ อย่างถ่องแท้ จึงจะสามารถดำเนินการแก้ปัญหาคาความยากจนของตนเองให้สำเร็จลุล่วงลงไปได้

ผลการศึกษาริบทของชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน และวิธีแก้ปัญหาคือความยากจนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ในพื้นที่ยากจนตำบลตุ๊กตุ๋ อำเภอกัทพัตน์ จังหวัดอุทัยธานี พบว่า การศึกษาริบทของชุมชน คณะผู้วิจัยซึ่งประกอบด้วย ชาวบ้านในชุมชนตุ๊กตุ๋ คณะผู้วิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ ได้ร่วมกันศึกษาศักยภาพและปัญหาของชุมชน โดยมีคำถามว่าจะสามารถสร้างความเข้มแข็งในระดับครัวเรือนได้อย่างไร จากนั้นจึงได้กำหนดวิธีแก้ปัญหาคือ โดยมีความคิดสำคัญ คือ การลดรายจ่ายของครอบครัว และมีแนวพระราชดำริ เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักคิดในการกำกับการดำเนินการวิจัย ทำให้เกิดวิธีการแก้ปัญหาคือ 2 วิธี ได้แก่ 1. การจัดทำบัญชีครัวเรือนเพื่อให้รู้จักตนเอง และ 2. การลดรายจ่าย ใน 2 มิติ คือ (1) การลดรายจ่ายในอาชีพให้แก่เกษตรกร โดยการส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ เกษตรธรรมชาติ เพื่อลดการใช้สารเคมี และ (2) การลดรายจ่ายประจำวัน

ผลการดำเนินการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน ในตำบลตุ๊กตุ๋ อำเภอกัทพัตน์ จังหวัดอุทัยธานี โดยยึดกรอบแนวคิด เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริ พบว่า จากการจัดทำบัญชีครัวเรือนของทีมวิจัยในชุมชน จำนวน 12 ครัวเรือน ทำให้ชาวบ้าน รู้ปัญหาของตนเอง ว่าส่วนใหญ่รายจ่ายมักเสียไปในเรื่องใด และสามารถจะลดในส่วนใดเท่าที่จะทำได้บ้าง สำหรับวิธีการแก้ปัญหาคือการลดรายจ่าย ซึ่งการแก้ปัญหาคือการลดรายจ่ายดังกล่าวได้มีกิจกรรมเกิดขึ้นหลายกิจกรรม อาทิเช่น โครงการผู้เฒ่าบ้าน เป็นการส่งเสริมให้ปลูกผักสวนครัวไว้ที่บ้านไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน กิจกรรมการเลี้ยงเป็ดหลุม เป็นการแก้ปัญหาคือการเลี้ยงเป็ดแบบเดิม คือการเลี้ยงแบบไล่ทุ่ง ซึ่งต่อมาประสบปัญหาเรื่องไข้หวัดนก ทำให้คณะผู้วิจัยคิดหาวิธีการที่จะปรับเปลี่ยนวิธีการเลี้ยงแบบใหม่ โดยปรับมาจากแนวคิดเรื่องวิธีการเลี้ยงหมูหลุม กิจกรรมการเพาะเห็ดโอง ซึ่งเป็นการศึกษาจากเอกสารและประยุกต์กับแนวคิดวิธีของนักวิจัย กิจกรรมการเลี้ยงปลาในบ่อพลาสติก และกิจกรรมการผลิตของใช้ที่จำเป็นในครัวเรือน เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวก็ได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ วิธีคิด เพื่อนำไปสู่การพัฒนาตนเอง

ผลการสรุปและประเมินผลการดำเนินการวิจัยที่ยึดกรอบแนวคิด เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ พบว่า จากการดำเนินการพัฒนาศักยภาพ และกระบวนการเรียนรู้ของทีมวิจัยและชุมชน การศึกษาริบทของชุมชน และวิธีแก้ปัญหาคือความยากจนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ตลอดจนการดำเนินการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน ในตำบลตุ๊กตุ๋ อำเภอกัทพัตน์ จังหวัดอุทัยธานี โดยยึดกรอบแนวคิด เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริ จะเห็นได้ว่า

อภิปรายผล

กระบวนการดำเนินการวิจัยของคณะผู้วิจัย มีข้อค้นพบที่เป็นประเด็นที่จะนำมาอภิปรายผลดังต่อไปนี้

1. สถานะของเศรษฐกิจชุมชนต่อการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชน

การดำรงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนหรือเศรษฐกิจพอเพียง อันเป็นเศรษฐกิจกระแสรองท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมภายใต้เศรษฐกิจกระแสหลักคือทุนนิยม ซึ่งเป็นความหวังว่าจะเป็นวิถีสู่การหลุดพ้นจากความล้าหลัง หรือความด้อยพัฒนาไปสู่ความทันสมัย (Modernization) ซึ่งภายใต้กระบวนการทัศน์ดังกล่าว มุ่งเน้นการพัฒนา ระบบเศรษฐกิจผ่านการพัฒนาอุตสาหกรรมและการลงทุนจากต่างชาติเป็นสำคัญ โดยในระยะแรก ๆ ยุทธศาสตร์ของการพัฒนาอยู่ที่การพัฒนาอุตสาหกรรมแบบทดแทนการนำเข้า (Import Substitution Industrialization) ต่อมาเปลี่ยนเป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบเน้นการส่งออก (Export Oriented Industrialization) โดยมีความเชื่อว่า เมื่อประเทศโลกที่สามสามารถพัฒนาระบบเศรษฐกิจให้เจริญก้าวหน้าแล้วผลพวงของการพัฒนาดังกล่าวจะกระจายไปสู่คนทั้งประเทศอย่างเท่าเทียมกันโดยอัตโนมัติ (Trickle-Down Theory) (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร.2546 : 61) การพัฒนาแบบทันสมัยได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาทั้งระดับมหภาคและระดับจุลภาคหรือปัจเจก กล่าวคือ มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ของระบบสังคมโดยเฉพาะระบบสาธารณูปโภคต้องมีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการบริโภคไปสู่เพื่อการค้า เปลี่ยนจากภาคเกษตรกรรมไปสู่อุตสาหกรรม ซึ่งกระบวนการทัศน์ดังกล่าวถูกผลักดันสนับสนุนและส่งเสริมจากกลไกของรัฐทั้งสิ้น ดังนั้นวิธีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงเกิดอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตามผลพวงของการพัฒนาประเทศตามแนวเศรษฐกิจกระแสหลักคือทุนนิยมได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่อาจแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนได้อย่างแท้จริง ชำร่วยยังทำให้ฐาน

ดังนั้น จากวิธีการผลิตทั้งสองวิธี เราจะพบว่าถ้าเราสามารถฟังวิธีการผลิตวิธีแรกได้มาก ก็หมายความว่า เราสามารถลดการฟังพาวิธีที่สองให้น้อยลง (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และพิทยา ว่อง

แม้ว่าทิศทางของการพัฒนาตามกระแสดังกล่าวจะได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี แต่การหันกลับไปทบทวนกระบวนการทัศน์เศรษฐกิจชุมชนเป็นกระแสดังกล่าว คงต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ ทั้งนี้เพราะแนวคิดดังกล่าวก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์เช่นกันว่าเป็นแนวคิดที่อุดมคติเกินไป ไม่สอดคล้องกับสภาพเป็นจริงของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่ง สุนัย จุลพงศธร (2550 : 5 – 6) ได้โต้แย้งถึงการทวนกระแสของเศรษฐกิจชุมชนว่า สภาพชุมชนแบบดั้งเดิมได้พังทลายแล้วอันเป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาวะที่สังคมไทยได้เกิดการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมอันเป็นผลมาจากการปฏิรูประบบสังคมและเศรษฐกิจนับตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ได้ผลักดันให้ระบบการผลิตของสังคมไทยก้าวหน้าขึ้นและพัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างเต็มตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันนี้ระบบทุนนิยมของประเทศไทยได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลกไปแล้ว ซึ่งเป็นผลให้ประชาชนส่วนใหญ่ได้เปลี่ยนวิธีการผลิตและเปลี่ยนปรัชญาทางการผลิตจากการผลิตเพื่อบริโภคเป็นการผลิตเพื่อเป็นสินค้าเกือบทั้งหมดแล้ว ซึ่งจากสภาวะการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมเช่นนี้ ระบบเศรษฐกิจชุมชนที่เน้นวิธีการผลิตเพื่อบริโภคยังจะดำรงอยู่ได้อีกหรือ

นอกจากนี้ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (1999 อ้างอิงจาก พัฒนา กิตยาษา.2546 : 28 - 29) ได้เสนอบทความวิพากษ์วิจารณ์กระบวนการหันกลับไปสู่การพึ่งพาตนเอง การปฏิเสธกระแสบริโภคนิยม

วิวาทะระหว่างกระบวนทัศน์ดังกล่าว มีลักษณะเป็นสองขั้วที่ขัดแย้งกัน (Di lemmas) ผู้วิจัยจึงต้องทบทวนแนวคิดทั้งสองขั้วอย่างลึกซึ้ง และพยายามหาคำตอบหรือทางออกที่เหมาะสมที่สุดของการแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่วิจัย ซึ่งผู้วิจัยต้องมีหลักคิดสำคัญร่วมกันกับคณะ/ทีมวิจัย ซึ่งเป็นชาวบ้านในชุมชน จนคณะผู้วิจัยมีแนวคิดหรือกระบวนทัศน์ที่สอดคล้องต้องกันก่อนที่จะนำหลักคิดดังกล่าวไปใช้ในการพัฒนาต่อไป โจทย์ที่สำคัญของคณะผู้วิจัยคือ กระบวนทัศน์หรือตัวตนของเศรษฐกิจชุมชนควรเป็นอย่างไร และดำรงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของกระแสนวนิยมได้อย่างไร โดยมีเป้าหมายเพื่อการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ และอาจมีเป้าหมายอื่น ๆ เป็นเป้าหมายรอง

คำตอบที่สำคัญที่นักวิชาการหลายท่านได้เสนอแนะไว้สำหรับสังคมไทยมีหลายแนวทาง บางแนวทางมีความโน้มเอียงไปทางวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น บางแนวทางก็เป็นการเสนอทางออกที่เชื่อมโยงทั้งสองแนวคิด ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน (2546 : 2 – 5) ได้เสนอว่า เศรษฐกิจไทยนั้นประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือ ระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งดำรงอยู่และเป็นชีวิตการทำมาหากิน ของชาวไทยจำนวนมากที่สุด โดยเฉพาะในชนบท ลักษณะ

ชุมชนหมู่บ้านจะดำรงอยู่ภายใต้โครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ชุมชนจะต้องสร้างและรักษาส่วนเกินทางเศรษฐกิจ (Surplus) เอาไว้ให้ได้ และลดการพึ่งพาปัจจัยหลักในการดำรงชีพจากระบบตลาด ซึ่งการรักษาส่วนเกินทางเศรษฐกิจของชุมชนคือการปิดรอยรั่วต่าง ๆ ที่ส่วนเกินถูกดูดซับออกไปทั้งจากการผลิต การแลกเปลี่ยน และการบริโภค หรือการทำให้ส่วนเกินเหล่านี้ตกอยู่กับชุมชน และจัดสรรคืนให้กับชุมชน ดังนั้นชุมชนหมู่บ้านจึงต้องสร้างกลไกและกระบวนการในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนเพื่อลดการสูญเสียหรือการรักษาส่วนเกินของตนเอง

จากแนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544 : 14 – 16) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของสังคมว่า เป้าหมายของการคืนทุนเพื่อพัฒนานั้นไม่ใช่ปฏิเสธทุนนิยม หรือกลับสู่อดีต แต่อยู่ที่การตัดสินใจด้วยตนเองว่าจะเลือกการผลิตแบบใดที่เหมาะสมกับบริบททางสังคมของตน การพัฒนาจึงเป็นกระบวนการเลือกทางเดินของตนเอง ไม่ใช่การพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นความคิดที่ค่อนข้างสับสน แต่เป็นประโยชน์กับฝ่ายผู้มีอำนาจ เพราะสามารถใช้ลดการต่อต้านทางการเมืองของประชาชนลงได้ ทางออกของแนวทางทั้งสองข้างต้น จะหาได้จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงผ่านของความสัมพันธ์ทางการผลิต ซึ่งช่วยให้เข้าใจว่า การพัฒนาเปลี่ยนแปลงสังคมนั้น ไม่อาจทำได้ด้วยการปรับยุทธวิธีในการผลิตของแต่ละบุคคล แต่ต้องเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนในการควบคุมทรัพยากร และวัฒนธรรมของพวกเขา

การวิจัยเพื่อการพัฒนาสังคมไทยแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง จะเน้นที่การโต้แย้งกับแนวการพัฒนากระแสหลัก คือ การพัฒนาแบบทุนนิยม เป็นลักษณะของความด้อยพัฒนา เป็นผลโดยตรงจากนโยบายของรัฐ และโครงสร้างตลาดที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ซึ่งการวิจัยแนวทางเศรษฐศาสตร์การเมือง พยายามจะนำเสนอข้อวิพากษ์ หรือข้อโต้แย้ง เพื่อจะได้เข้าใจรากเหง้าของปัญหาการพัฒนาในสังคมไทย ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ๆ เกี่ยวโยงกันอยู่ 6 ประการ คือ 1) ความเหลื่อมล้ำทางสังคม 2) การพึ่งพาภายนอก 3) การไร้ศีลธรรมและจิตใจ 4) การไม่มีส่วนร่วม 5) การทำลายสภาพแวดล้อม 6) การเน้นทิศทางเดียว

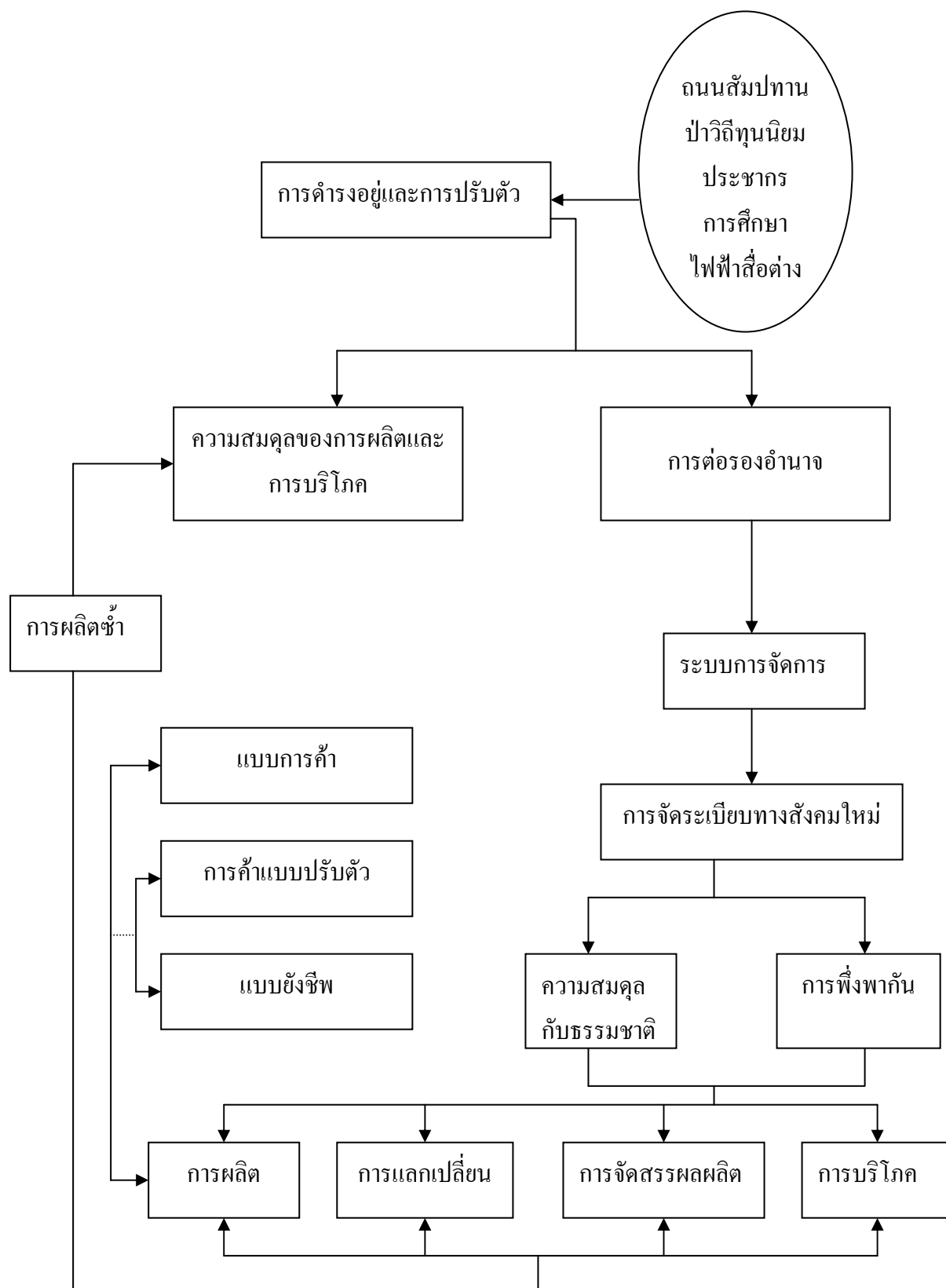
นอกจากนี้ อรสุดา เจริญรัต (2543 : 97 – 98) ได้ศึกษาถึง แนวทางการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไป พบว่า การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจพอเพียงนั้นมีเงื่อนไขหลักสำคัญ 2 ประการ คือ

ประการแรก คือ การที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ มีความเชื่อมโยงและสมดุลกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตและการบริโภค

ประการที่สอง คือ การที่ชุมชนมี “อำนาจ” ในการควบคุมดูแลทรัพยากรของตนเองอย่างอิสระ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าซึ่งเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของหมู่บ้าน

อำนาจดังกล่าวนำไปสู่การสร้างระบบการจัดการในการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ให้มีความสอดคล้องและสมดุลกับธรรมชาติ รวมทั้งสร้างความสัมพันธ์ในลักษณะการพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันกันภายในชุมชน ซึ่งสามารถเชื่อมโยงระบบการผลิตให้ตอบสนองความต้องการบริโภคแก่สมาชิกทุกคนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ปัจจัยเหล่านี้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจพอเพียงยังคงดำรงอยู่ในชุมชน

กระบวนการของอำนาจดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นภายใต้การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เชื่อมโยงจากโลกทัศน์ ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานชุดหนึ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นมาในรูปของความเชื่อ จารีตประเพณีและพิธีกรรมอันเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ ซึ่งได้มีการประยุกต์ให้เข้ากับบริบทที่เปลี่ยนแปลงอย่างเหมาะสมตลอดมา ตราบเท่าที่อำนาจนี้ยังคงดำรงอยู่ในชุมชน อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่ทุกสังคมต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอทั้งจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่เข้ามาแทรกแซง ดังนั้น การสร้างกระบวนการปรับตัวโดยพยายามรักษาอำนาจของตนเองไว้ให้สามารถดำรงอยู่ได้ในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลาเช่นนี้จึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งของทุกสังคม โดยแบบแผนการดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงนั้น สามารถสรุปได้ดังแผนภาพที่ 15

แผนภาพที่ 15 แสดงข้อสรุปเกี่ยวกับแบบแผนการดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียง
ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลง

ที่มา : (อรสุตา เจริญรัตน์. 2543 : 122)

นอกจากนี้ คีตาฮารา (Kitahara, 1996 อ้างอิงจาก พัฒนา กิตติอาษา, 2546 : 31 – 32) ได้เสนอทางออกของสังคมไทยโดยให้ข้อสรุปและข้อเสนอแนะในลักษณะที่ประนีประนอม คือ พยายามให้ข้อเสนอแนะทางวิชาการในลักษณะที่สร้างสรรค์ว่า วัฒนธรรมชุมชน หรือเศรษฐกิจชุมชนมีศักยภาพอยู่ในตัวเอง ถ้าหากชุมชนได้รับการประสานงาน ร่วมมือ และสนับสนุนอย่างใกล้ชิดจากชนชั้นกลางในเมือง เช่น นักวิชาการ นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน นักการเมืองบางกลุ่ม และสื่อมวลชน อคติที่ว่าทกรรมท้องถิ่นนิยมมีต่อเมือง อุตสาหกรรมทุนนิยม และ บริโภคนิยม แต่ก็ดูเหมือนว่าท่านไม่ค่อยให้ความสนใจต่อมิติที่ลุ่มลึกของการต่อสู้ ดิ้นรน ความรู้สึกนึกคิด และการหาทางออกของผู้คนที่อยู่ในสภาวะอับจนและสิ้นหวังเนื่องจากวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจที่รุนแรง

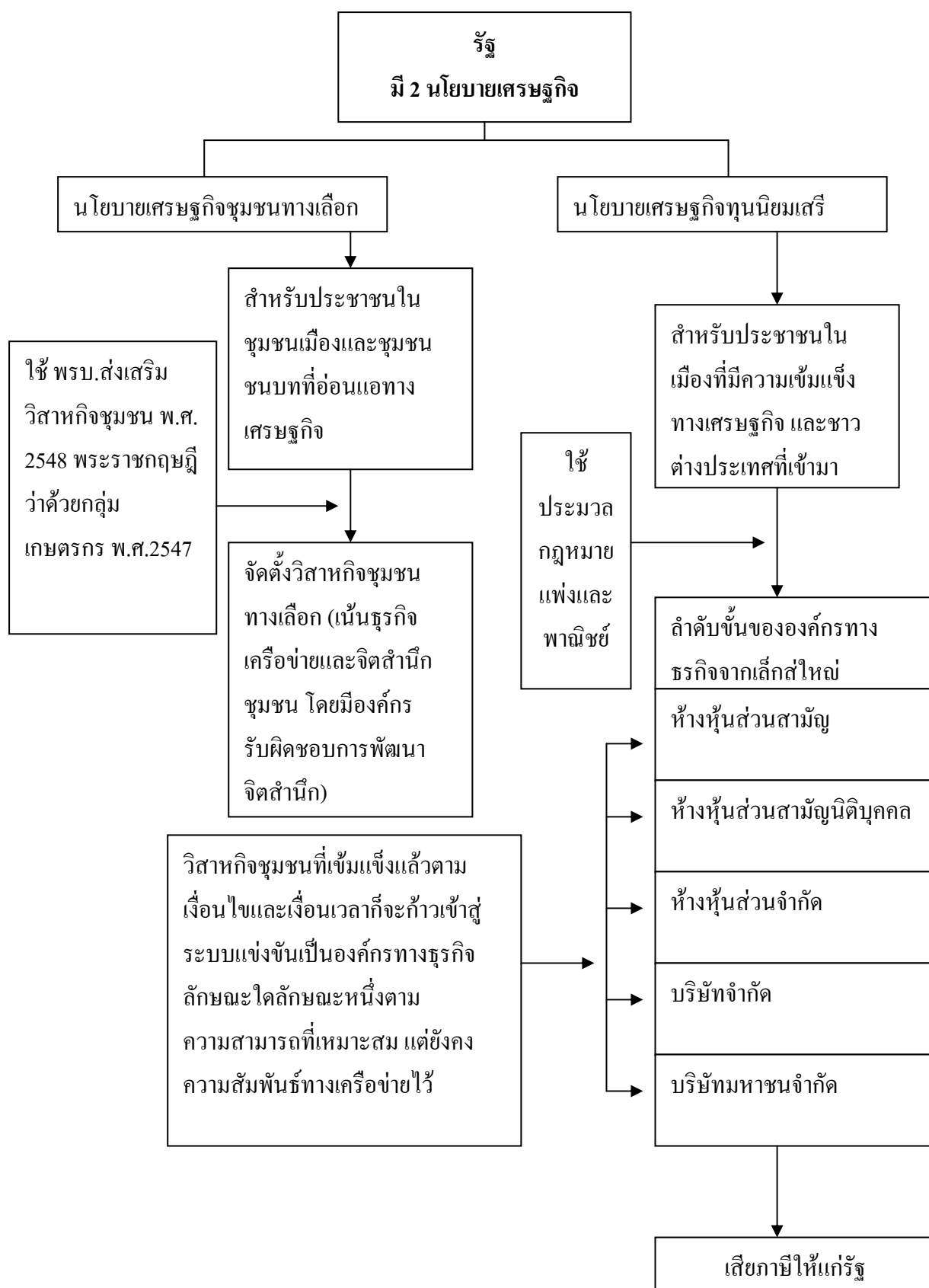
ซึ่งสอดคล้องกับ ศิริพร ยอดกมลศาสตร์ (2547 : อ้างอิงจาก ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และ พิทยา ว่องกุล, 2550 : 73-76) ได้เสนอทางออกของเศรษฐกิจไทย โดยมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศ โดยเฉพาะเศรษฐกิจระดับฐานราก ซึ่งถือได้ว่าเป็นฐานที่มั่น หรือที่หลบภัยในยามที่ประเทศชาติต้องประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ นั่นคือ เศรษฐกิจชุมชน การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ชุมชนต้องเริ่มต้นจากการทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองได้ก่อน ตั้งแต่เรื่องการผลิตให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน หลังจากเหลือกินเหลือใช้แล้วจึงนำไปขาย โดยจะขายให้กับตลาดในชุมชนก่อน ที่เหลือจึงมุ่งขายสู่ตลาดนอกชุมชน ยุทธศาสตร์เช่นนี้ นักวิชาการเศรษฐศาสตร์การเมืองอย่าง ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ เรียกว่า ยุทธศาสตร์หนึ่งครัวเรือนสองวิธีการผลิต หมายความว่า ครัวเรือนซึ่งเป็นหน่วยการผลิตที่เล็กที่สุดของสังคม จะต้องคิดถึงการผลิต 2 วิธี ได้แก่

วิธีแรก คือ การผลิตเพื่อกินเพื่อใช้โดยตรง เช่น ต้องกินข้าวก็ทำนา อยากกินปลาที่เลี้ยงไว้ในฤดูแล้ง อยากกินหมูที่เลี้ยงไว้ในเล้า อยากกินผักที่ปลูกผักสวนครัว เป็นต้น วิธีการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เป็นวิธีการผลิตเพื่อบำบัดความต้องการขั้นพื้นฐานของชีวิต ถ้าทำได้เองหลาย ๆ อย่าง ครัวเรือนก็จะมีรายได้ที่แท้จริง (Real income) หรือรายได้ที่เป็นสิ่งของสำหรับเลี้ยงปากเลี้ยงท้องไม่ต้องเดือดร้อนซื้อหา และนี่คือวิธีการผลิตที่ชาวบ้านในชนบทของไทยมีโอกาสทำได้มาก

วิธีที่สอง คือ การผลิตเพื่อการแลกเปลี่ยน หรือการซื้อขาย ซึ่งต้องผ่านกลไกการค้า เหตุที่ต้องมีการแลกเปลี่ยนก็เพราะว่า มนุษย์ทุกคนมีข้อจำกัดในตัวเอง ไม่สามารถสร้างหรือผลิตสิ่งที่ตนต้องการด้วยตัวเองได้ทุกอย่าง จึงจำเป็นต้องนำสิ่งที่ตัวเองผลิตได้ไปแลกกับสิ่งที่ตนต้องการ แต่ผลิตเองไม่ได้ การแลกเปลี่ยนโดยตรงคือการนำสิ่งของหรือผลผลิตของแต่ละฝ่ายไปแลกกัน ซึ่งก็มักเกิดความไม่สะดวก เพราะการจะมี “คู่แลกเปลี่ยน” ที่มีความต้องการพ้องกันอาจจะเกิดขึ้นได้ไม่ง่าย เช่น คนมีข้าวแต่ต้องการเกลือก็ต้องมองหาคนที่มีเกลือแต่ขาดข้าวและต้องการข้าว จึงจะแลกกันได้ เป็นต้น

ดังนั้นเองที่กลไกการเงินต้องเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะเงินตราเป็นสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน เป็นสิ่งที่สังคมสร้างขึ้นมาให้เป็นที่ยอมรับของทุกคน “เงินตรา” จึงเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งยวดที่ทำให้ กลไกการค้าในระบบทุนนิยมดำเนินไปได้ด้วยความสะดวกรวดเร็ว ซึ่งในที่สุดมูลค่าการผลิต ต้นทุนการผลิต ราคาสินค้า และผลได้ที่เป็นกำไร จะถูกกำหนดขึ้นโดยคิด “มูลค่า” เป็นเงินทั้งสิ้น และสุดท้าย “เงินตรา” ก็กลายเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของ ทั้งการผลิต การค้า และการเงิน รวมถึงการ บริโภคในระบบทุนนิยม และกลายเป็นว่า ใครผู้ใดขาดเงินตรา เขาผู้นั้นก็จะกลายเป็นผู้ “มีปัญหา” แก่ชีวิตไปในทันที

นอกจากนี้ สุนัย จุลพงศธร (2550 : 323-326) ได้เสนอภาพลักษณะเศรษฐกิจชุมชนว่าเป็น เศรษฐกิจชุมชนทางเลือกเพื่อความยั่งยืน โดยเสนอรายละเอียดไว้หลายประการแต่ที่สำคัญคือ การ กำหนดสถานภาพของเศรษฐกิจชุมชนให้ชัดเจน โดยที่รัฐต้องกำหนดนโยบายการเชื่อมโยงระหว่าง ระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบทุนนิยมให้ชัดเจน ดังแผนภาพที่ 16

แผนภาพที่ 16 แสดงแนวคิดทิศทางของ “เศรษฐกิจชุมชนทางเลือกเพื่อความยั่งยืน”

ที่มา : (สุนัย จุลพงศธร. 2550 : 325)

ตามแผนภาพที่ 16 แสดงให้เห็นว่ารัฐควรจะใช้นโยบายพิเศษที่เรียกว่า “นโยบายเศรษฐกิจชุมชนทางเลือกเพื่อความยั่งยืน” สำหรับประชาชนคนยากจนทั้งในเมืองและในชนบท ซึ่งปกติประชาชนกลุ่มนี้จะตกเป็นเหยื่อทางสังคม กล่าวคือ จะเป็นเพียงแรงงานไร้ฝีมือและราคาถูกให้แก่ระบบทุนนิยมเท่านั้น แต่โดยนโยบายพิเศษนี้จะทำให้แรงงานที่มีความพร้อมเกิดโอกาสและมีทางเลือก หากแต่จะต้องเคลื่อนตัวร่วมไปกับชุมชนและสร้างเครือข่ายธุรกิจให้เข้มแข็ง โดยมีนโยบายและกฎหมายพิเศษให้การสนับสนุน แต่การสนับสนุนมิใช่เป็นการให้เปล่าตามระบบอุปถัมภ์ของรัฐอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การสนับสนุนของรัฐจะต้องมียุทธศาสตร์การสร้างเครือข่ายของระบบเศรษฐกิจชุมชนและยุทธศาสตร์การสร้างจิตสำนึกและการคิดที่ดี “ทั้งอยู่ร่วมและต่อสู้” ในขณะเดียวกันปรากฏเป็นจริง โดยจะต้องสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นกับชุมชนว่าเศรษฐกิจชุมชนนั้นจะต้องอยู่ร่วมกับระบบทุนนิยม จะอยู่โดดเดี่ยวไม่ได้ และในขณะเดียวกันก็จะอยู่อย่างจำยอมต่อระบบทุนนิยมโดยไม่ได้แย่งเลยก็ไม่ได้ กระบวนการให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกนี้จะต้องมีองค์กรที่รับผิดชอบในการสร้างจิตสำนึกดังกล่าวอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องจนเมื่อวิสาหกิจชุมชนนั้นมีความเข้มแข็งตามเงื่อนไขและเงื่อนไขพร้อมที่จะแข่งขันแล้ว วิสาหกิจชุมชนนั้นก็ต้องเคลื่อนตัวเข้าสู่การเป็นการเป็นองค์กรธุรกิจตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์รูปแบบใดรูปแบบหนึ่งตามขนาดและความเข้มแข็งด้วยฐานของทุนชุมชนและทุนท้องถิ่น และเข้าสู่ภาระหน้าที่ขององค์กรธุรกิจของรัฐที่จะต้องแข่งขันกับองค์กรธุรกิจของระบบทุนนิยมทั่วไป และเสียภาษีให้แก่รัฐเช่นเดียวกัน และเมื่อถึงเวลานั้นองค์กรเศรษฐกิจชุมชนที่เข้มแข็งแล้วนี้ก็จะหลุดพ้นจากความช่วยเหลือด้านทุนจากรัฐในรูปแบบของเศรษฐกิจชุมชน และสามารถยืนด้วยกำลังของตนเองในเครือข่ายความสัมพันธ์ที่พึ่งพากันในทางธุรกิจ ซึ่งในช่วงการพัฒนาของวิสาหกิจชุมชนหนึ่ง ๆ นั้นก็เป็นไปตามเงื่อนไขของความเป็นจริงทางธุรกิจที่ผู้ประกอบการจะต้องรับผิดชอบต่อตนเองมิใช่ให้ระบบราชการไปอ้อม ดังนั้นวิสาหกิจชุมชนนั้น ๆ อาจจะประสบผลสำเร็จหรือล้มละลายก็ได้ ขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบต่อผู้ประกอบการ การกำหนดแนวทางที่แน่นอนเช่นนี้จะ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะผลักดันให้ผู้ประกอบการตื่นตัว จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจชุมชนทางเลือก ๆ นี้มีความแตกต่างจากองค์กรเศรษฐกิจชุมชนในปัจจุบันที่ไม่มีเป้าหมายชัดเจนว่าจะเดินไปในทิศทางใดในโลกทุนนิยม และไม่มีอนาคตว่าจะหลุดพ้นจากการอุปถัมภ์ของรัฐเมื่อไร เพราะวิสาหกิจชุมชนที่ผู้วิจัยได้พบเห็นส่วนมากไม่สามารถจะประเมินผลกำไร-ขาดทุนที่เป็นจริงได้ และก็ไม่สามารถจะตัดสินใจได้ว่าควรจะดำรงอยู่หรือเลิกกิจการ ทั้งนี้เป็นเพราะกลไกของรัฐไม่มีแนวนโยบายชัดเจนว่าจะให้เศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างไรจึงคอยแต่อุปถัมภ์ไม่ให้ล้มโดยเข้าไปอ้อมชูเพื่อแสดงเป็นผลงานนำเสนอต่อผู้บังคับบัญชา ซึ่งเป็นการดำเนินกิจการที่ผิดปกติต่อกลไกทางธุรกิจอย่างยิ่ง

ซึ่งแนวคิดดังกล่าว เสรี พงศ์พิศ (2549 : 17) ได้สรุปว่า การช่วยให้ชุมชนเรียนรู้ไม่ได้หมายถึงการช่วยให้พวกเขาหายโง่ หายจน หายเจ็บ แบบเดิม ๆ อีกต่อไป แต่หมายถึง การช่วยให้พวกเขาค้นพบศักยภาพที่แท้จริงของตนเอง และพัฒนาศักยภาพดังกล่าวไปสู่การพึ่งตนเอง วิธีการหนึ่งที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่วันนี้เรียกกันวันนี้ว่า “ประชาพิชัย” คือชาวบ้านวิจัยตนเอง พวกเขาเรียนรู้จักตนเอง ชุมชน และโลก เรียนรู้จักเอกลักษณ์และรากเหง้า ความรู้ภูมิปัญญา ทรัพยากรท้องถิ่น เรียนรู้สถานการณ์ที่แท้จริงของตนเอง รายรับ รายจ่าย หนี้สิน สุขภาพ สิ่งแวดล้อม รู้ทั้งปัญหาความต้องการ และทุนของตนเอง ทุนที่จะช่วยให้พบทางออกได้ด้วยตัวเองโดยไม่ต้องรอรัฐช่วย ไม่ใช่ปฏิเสธรัฐ แต่บทบาทของรัฐคือการช่วยให้พวกเขาได้เรียนรู้และเติมเต็มให้พวกเขาให้พึ่งตนเองได้ มากกว่าทำให้พวกเขาขึ้นต่อรัฐบาลแบบผู้นั่งรอรับความเอื้ออาทร ข้อมูลที่ชาวบ้านไปสำรวจด้วยตัวเอง นำมาวิเคราะห์ ประมวลผล นำไปสู่การพัฒนาแผนแม่บทชุมชน แผนยุทธศาสตร์ของชุมชนในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาตนเองอย่างมั่นคง

การจัดกระบวนการเรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัยดังกล่าว สามารถสรุปได้ดังตารางที่ 4 และแผนภาพที่ 17

ตารางที่ 4 แสดงการจัดกระบวนการเรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัย

กระบวนการทัศน์การวิจัยแบบเดิม	การวิจัยเพื่อท้องถิ่น	แนวการปฏิบัติของชุมชน
1. การกำหนดปัญหา - เน้นกลุ่มคนที่มีความรู้ การศึกษาในระบบ - ได้ข้อมูลมาเพื่อตอบปัญหา การวิจัยเชิงทฤษฎี - ใช้ข้อมูลสู่การวางแผน ระดับมหภาค	1. การกำหนดปัญหา - เน้นกลุ่มชาวบ้านที่ขาด โอกาสทางการเรียนรู้ - เน้นกลุ่มชนที่สัมผัสกับ สถานการณ์ของปัญหา - สร้างกระบวนการให้ชาวบ้าน มีพันธกิจในการทำงานร่วมกัน	1. การกำหนดปัญหาร่วมกัน โดยการประชุมระดมสมอง และการศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์กันทั้ง ภายในและภายนอกชุมชน
2. การตั้งสมมติฐาน - เป็น Blue print ที่กำหนดให้/ ออกแบบวิจัยค่อนข้างเข้มงวด และมีรูปแบบสำเร็จรูป	2. การตั้งสมมติฐาน - เน้นกระบวนการพัฒนา โครงการที่เป็นปรากฏการณ์ ของปัญหาในท้องถิ่น	2. การตั้งสมมติฐาน เป็นการหาคำตอบร่วมกันของ คณะผู้วิจัย โดยอาศัย ประสบการณ์จากการไปศึกษา ดูงาน และจากการศึกษา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตารางที่ 4 (ต่อ)

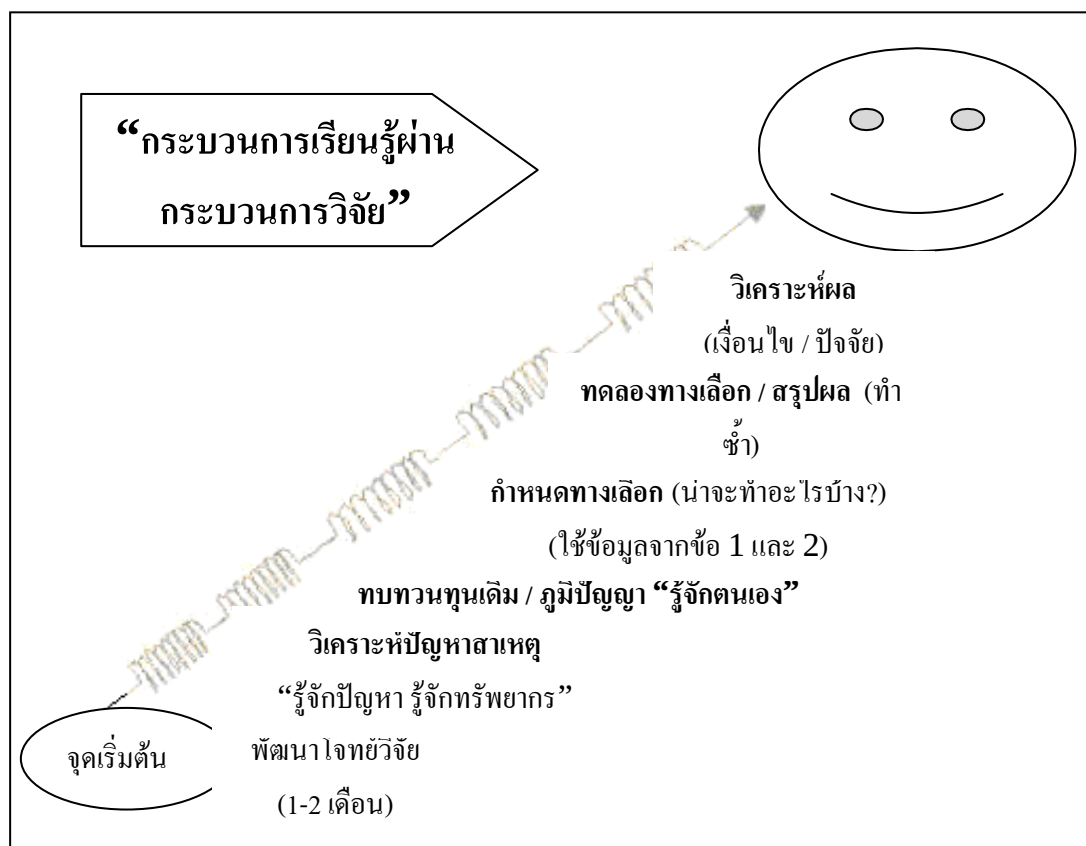
กระบวนการพัฒนาริธีการวิจัยแบบเดิม	การวิจัยเพื่อท้องถิ่น	แนวการปฏิบัติของชุมชน
- โจทย์วิจัยกำหนดโดยหน่วยงาน/องค์กร/นักวิจัยภายนอก - กำหนดไว้ล่วงหน้าค่อนข้างตายตัว - เน้นการวางแผน และสอดคล้องกับทิศทางหน่วยงาน - มุ่งหลักวิชา เน้นเชิงปริมาณ และใช้เทคโนโลยีขั้นสูง - คนภายนอกเป็นเจ้าของโครงการและบริหารงบประมาณ โครงการวิจัย	- เน้นการสร้าง “คน” ให้มีการเรียนรู้โดยลงมือทำโดยชาวบ้าน-ของชาวบ้าน-เพื่อชาวบ้าน และมีพี่เลี้ยงเป็นผู้ให้คำแนะนำ - มีทดลองปฏิบัติและทางเลือกที่เป็นรูปธรรม - กำหนดกรอบการวิจัยโดยชาวบ้านในพื้นที่วิจัย/อาศัยปัญหาและสถานการณ์ของพื้นที่ - ปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสมของพื้นที่และตามเงื่อนไขของชาวบ้าน - เน้นกระบวนการมีส่วนร่วม และทดลองปฏิบัติการร่วมกันเพื่อหาทางเลือกสู่การจัดการปัญหา - ใช้วิธีการพื้นบ้านที่ชาวบ้านคุ้นเคยและเหมาะสม - ชาวบ้านเป็นเจ้าของโครงการและบริหารงบประมาณโครงการวิจัยเอง	แล้วร่วมกันกำหนดแนวทางการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาความยากจน

ตารางที่ 4 (ต่อ)

กระบวนการทัศนการวิจัยแบบเดิม	การวิจัยเพื่อท้องถิ่น	แนวการปฏิบัติของชุมชน
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล - ได้ข้อมูลวางแผนระดับมหภาคเพื่อนำไปสู่การวางแผนโครงสร้างพื้นฐาน - การตอบคำถามเชิงทฤษฎีและได้รายงานตอบสนองผู้วิจัย/หน่วยงาน/องค์กร/แหล่งทุน - เป็นมาตรฐานสากลและใช้ครอบคลุมทุกปัญหา	3. การเก็บรวบรวมข้อมูล - ได้คนที่มีความเข้าใจต่อปัญหารวมทั้งเงื่อนไข ปัจจัยต่อปรากฏการณ์เพื่อร่วมกันหาทางแก้ไข - เป็นมาตรฐานเฉพาะพื้นที่และเน้นบูรณาการเชิงพหุวัฒนธรรม - มีรูปธรรมชัดเจนและเป็นแหล่งเรียนรู้ของคนในพื้นที่และนอกพื้นที่ - ได้กลไกในชุมชนและเน้นการสร้างทางเลือกในการแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น - มีการสืบทอดสู่คนรุ่นใหม่และใช้วิธีการสาธารณะ	3. การเก็บรวบรวมข้อมูล คณะผู้วิจัย ได้ดำเนินการตามแนวทางหรือโครงการที่ได้วางแผนไว้ในขั้นตอนที่ 2
4. การวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปอภิปรายผล - เป็นการริเริ่มจากคนนอก (Outside-in) - เป็นการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจ - เน้นลักษณะย่อส่วนการศึกษาวิจัย - มองแยกส่วนและวิเคราะห์แบบแยกส่วน	4. การวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปอภิปรายผล - เป็นการริเริ่มจากคนใน (Inside-out) - มองภาพรวมและวิเคราะห์แบบองค์รวม - เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมเกือบทุกขั้นตอนเพื่อการวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นถึงการจัดความสัมพันธ์กับปัจจัยเงื่อนไขต่างๆ	4. การวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปอภิปรายผล คณะผู้วิจัยร่วมกันสรุปและประเมินผลการดำเนินงานตามโครงการที่ได้ดำเนินการ โดยการประชุมปฏิบัติการและร่วมกันประเมินผลการทำงานที่ผ่านมา

ตารางที่ 4 (ต่อ)

กระบวนการทัศนการวิจัยแบบเดิม	การวิจัยเพื่อท้องถิ่น	แนวการปฏิบัติของชุมชน
- ชี้นำและสร้างแรงจูงใจให้ได้ข้อมูล - ผู้รับประโยชน์ถูกกระจายตามโครงสร้างสังคม	- สร้างกำลังใจและเพิ่มพลังอำนาจในการคิดและการตัดสินใจ ให้ชาวบ้านได้คิด เป็นทำเป็นจนเกิดความสำเร็จและความมั่นใจ - ชาวบ้านเป็นผู้ร่วมดำเนินการวิจัยทุกขั้นตอน - เน้นความสามารถตัดสินใจ และกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างทางเลือกของตนเองในการจัดการกับปัญหาของตนเองและท้องถิ่น	

แผนภาพที่ 17 แสดงการจัดกระบวนการเรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัย

ที่มา : (อรุณี เวียงแสง และบุญสุข เตือนขวัญ อังนิน ชลิตา บัณฑิตวงศ์ และอนุสรณ์ อุณโธ. 2547 :96-97)

2. กระบวนการวิจัย กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

ซึ่งจากผลการวิจัย พบว่า ชุมชนตำบลตลุกคู่ หมู่ที่ 4 มีชาวบ้านที่เป็นคณะผู้วิจัยที่ร่วมดำเนินการวิจัยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 นับแต่ที่เริ่มดำเนินการวิเคราะห์โจทย์ปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหา ทำให้คณะวิจัยได้พยายามที่จะหาคำตอบของโจทย์ปัญหาดังกล่าว ด้วยการใช้กระบวนการวิจัย ซึ่งมีขั้นตอนสำคัญ คือ การร่วมกันวิเคราะห์โจทย์ปัญหา การตั้งคำถาม การวางแผน และการค้นหาคำตอบอย่างเป็นระบบโดยใช้วิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายและเน้นการปฏิบัติจริง (Action research) ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้และสามารถแก้ไขปัญหาของตนเองได้ กระบวนการวิจัยที่ชุมชนตลุกคู่ได้ดำเนินการร่วมกัน เป็นกระบวนการที่เน้นการเรียนรู้ในเชิงกระบวนการมากกว่าผลลัพธ์โดยตรง กล่าวคือ กระบวนการวิจัยเป็นกระบวนการที่เปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านในชุมชนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และแสวงหาความรู้ร่วมกันอย่างเป็นระบบ ทำให้เกิดกระบวนการทำงานอย่างเป็นขั้นเป็นตอน จนสามารถนำคำตอบไปใช้ในการแก้ปัญหาของตนเอง และที่สำคัญทำให้ชาวบ้านเกิดความมีจิตสำนึกที่จะร่วมกันลุกขึ้นมาแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยตนเอง ซึ่งกระบวนการวิจัยดังกล่าวก่อให้เกิดการสร้างพลังขึ้นในชุมชน (Empowerment) เกิดความมั่นใจในตนเอง เปลี่ยนจากการคิดพึ่งพาคนอื่นมาเป็นพึ่งพาตนเองมากขึ้น ประเด็นเหล่านี้เป็นบทเรียนสำคัญของงานวิจัยของท้องถิ่น นอกเหนือจากคำตอบของปัญหาหรือโจทย์ที่ทุกคนร่วมกันคิด และเมื่อได้ร่วมกันทำ ร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผลที่เกิดขึ้นหรือคำตอบจากงานวิจัย คือ ผลสำเร็จของตนเอง ครอบครัวและชุมชน

ซึ่งผลจากการได้ร่วมกันคิดโจทย์และหาคำตอบของโจทย์ ซึ่งถือว่าเป็นทางออกของแต่ละครอบครัว นั่นคือ การพยายามเอาตัวรอดให้ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการทัศน์ของทุนนิยม โดยที่ชาวบ้านได้คิดโจทย์ที่เริ่มจากครอบครัวตัวเองก่อน นั่นคือการ “ระเบิดจากข้างใน” แล้วจึงเชื่อมโยงไปสู่กลุ่มชุมชน และ เครือข่ายต่อไป สำหรับเนื้อหาสาระที่เป็นโจทย์สำคัญคือ เรื่องการกินอยู่หรือปากท้องของตนเอง โดยมีหลักคิดจากการได้ไปศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ร่วมกันกับคนในชุมชนเอง และจากปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งเริ่มจากการคิด ทำในเรื่องของตนเอง จนสรุปได้ว่า ต้องหาทางลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ สร้างโอกาส แต่ก้าวแรกต้องเริ่มจากการลดรายจ่ายของตนเองก่อน นั่นคือ ต้อง รู้จักตนเอง ปรับเปลี่ยนวิธีคิด คิดหาทางออก โดยยึดแนวทางของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม คือ ต้องรู้จักมีการจัดการอย่างน้อย 5 อย่าง ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์ถือว่าเป็นพื้นฐานชีวิตชาวบ้านในชนบทในปัจจุบัน ก็คือ ข้าว อาหาร สมุนไพร ของใช้ และปุย ทำอย่างไรจึงจะจัดการข้าวให้ดีกว่านี้ ไม่ใช่ปลูกข้าวขายแล้วไปซื้อข้าวถุงจากตลาดมากิน ทำอย่างไรจะแปรรูปข้าวให้ได้มากกว่าแค่หุงกิน ทำอย่างไรจะผลิตอาหารบางส่วน ปลูกสมุนไพรที่ง่าย ๆ ทำ

อย่างไรก็ตามกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นทันทีทันใด แต่เกิดจากการร่วมในกระบวนการวิจัย ซึ่งหมายความว่าในกระบวนการที่เกิดความเชื่อ ความคิดในการปรับเปลี่ยนวิธีคิด เกิดจากการศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเริ่มนำมาทดลองใช้ ปรับให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต โดยมีเป้าหมายไปสู่ความพอเพียง และความยั่งยืน นั่นคือ ความสามารถในการพึ่งพาตนเองในระดับครอบครัว กล่าวคือ ครอบครัวสามารถเลี้ยงดูตนเองและเอาตัวรอดได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ สังคมภายใต้กระบวนการทัศน์แบบทุนนิยม

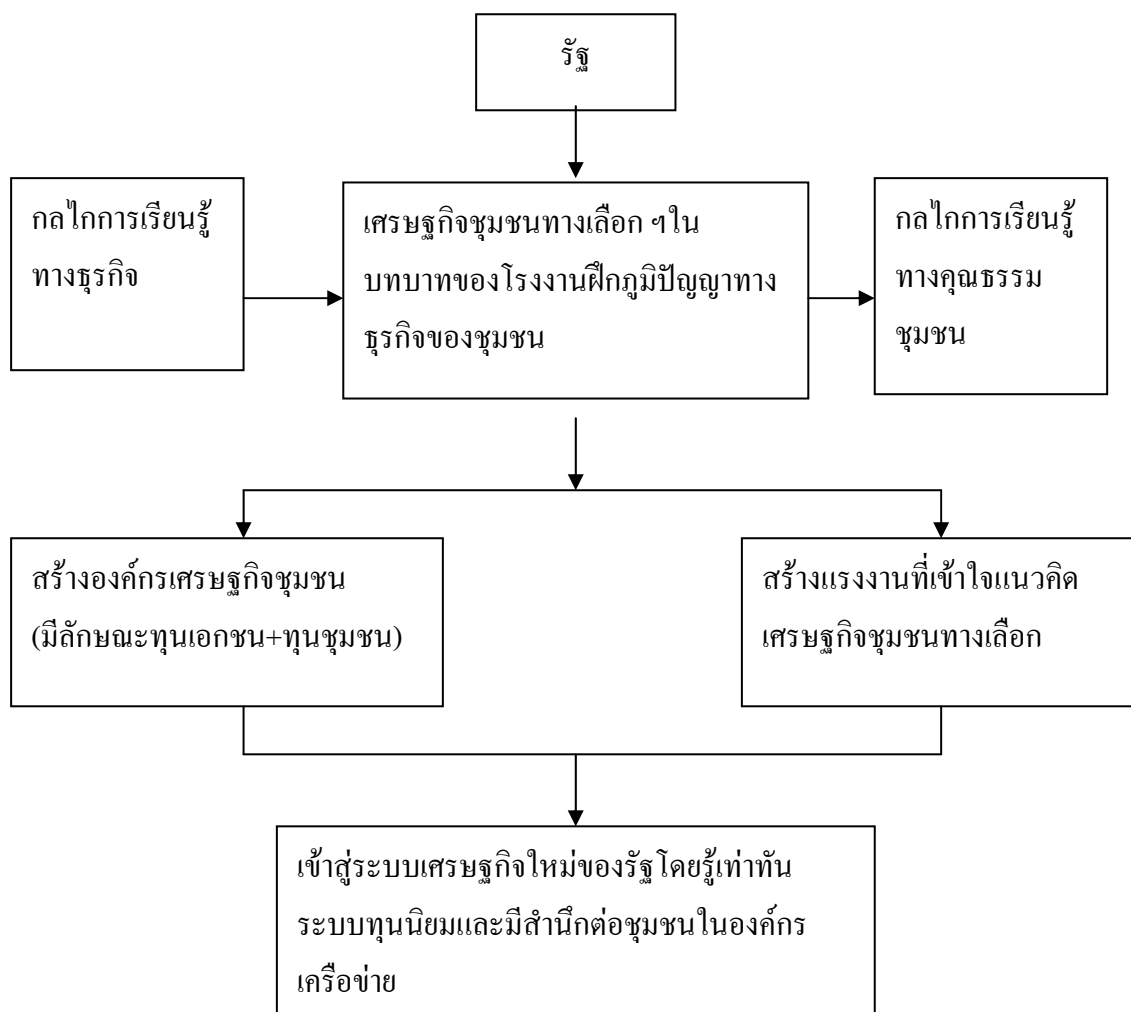
ซึ่งสอดคล้องกับ สันธุ์ สโรบล (2548 : 32 – 39) ได้สรุปว่า กระบวนทัศน์การวิจัย (Research Paradigm) เป็นกระบวนการทางความคิดและปฏิบัติการเกี่ยวกับการวิจัย ที่มีการเชื่อมโยงระหว่างโลกทัศน์ (Worldview) และมโนทัศน์ (Concept) ต่อความเป็นจริงหรือปรากฏการณ์ในโลก อันเป็นพื้นฐานในการสร้างและทำความเข้าใจในรับรู้ (Perception) ต่อความเป็นจริงหรือปรากฏการณ์นั้น ๆ เพื่อพัฒนาไปสู่การสร้างแนวปฏิบัติ (Practice) รวมทั้งนำวิธีการจัดการ (Management) ร่วมกัน โดยมีเป้าหมายในการสร้างแบบแผน (Pattern) แบบจำลอง (Model) รวมทั้งค่านิยม (Value) ที่เป็นพื้นฐานการจัดการตนเองของชุมชนหนึ่ง ๆ แนวคิดดังกล่าวนี้พื้นฐานของกระบวนทัศน์ในการวิจัยเพื่อท้องถิ่น แนวคิดดังกล่าวนี้มีความเชื่อพื้นฐานที่ว่า “ชาวบ้านมีศักยภาพเป็นผู้แก้ไขปัญหาของท้องถิ่นได้ด้วยตนเอง และชาวบ้านสามารถใช้กระบวนการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาได้ โดยร่วมกันศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหา มีการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยความช่วยเหลือแนะนำของที่ปรึกษา และพี่เลี้ยง ร่วมกันวิเคราะห์ทางเลือก ทดลองปฏิบัติ สรุปผลการทำงาน ทั้งที่เป็นความรู้และรูปธรรมในพื้นที่ เพื่อสร้างทางเลือกในการจัดการปัญหาของชุมชนท้องถิ่น ผลที่ได้ถูกนำไปขยายผลเพื่อยกระดับทางความคิดของชาวบ้าน รวมทั้งการปรับปรุงวิธีการทำงาน และปรับเปลี่ยนมาตรการหรือนโยบายเพื่อพัฒนาท้องถิ่นไทยต่อไป นอกจากนี้ อรุณี เวียงแสง และ คณะ (2550 : 7) ได้สรุปว่าผลงานวิจัยท้องถิ่นที่สำคัญยิ่ง มิใช่บทความทางวิชาการหรือเทคโนโลยี แต่คือ “คน” และ “กลุ่ม” ที่เกิดจากการที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง ทั้งในปัจจุบัน และมีความพร้อมในการรับมือกับอนาคต ในการชี้แนะและเฝ้าระวังการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต่อไป

การช่วยให้ชุมชนเรียนรู้ไม่ได้ หมายถึง การช่วยให้พวกเขาหายโง่ หายจน หายเจ็บแบบเดิม ๆ อีกต่อไป แต่หมายถึงการช่วยให้พวกเขาค้นพบศักยภาพที่แท้จริงของตนเอง และพัฒนาศักยภาพดังกล่าวไปสู่การพึ่งตนเอง วิธีการหนึ่งที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่วันนี้เรียกกันวันนี้ว่า “ประชาพิชัย” คือ ชาวบ้านวิจัยตนเอง พวกเขาเรียนรู้รู้จักตนเอง ชุมชน และโลก เรียนรู้จัก

การดำรงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนและพึ่งตนเอง หรือ เศรษฐกิจพอเพียง ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจทุนนิยม คำถาม/โจทย์สำคัญของคณะวิจัยอีกประเด็นหนึ่ง นอกจากการใช้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนเองที่เรียกว่า การวิจัยเพื่อท้องถิ่น คือ การที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ โดยใช้หลัก หรือ แนวคิดของเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง หรือ เศรษฐกิจพอเพียง ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอันเกิดจากเศรษฐกิจแบบทุนนิยม จะมีวิถีทางอย่างไร ซึ่งแนวคิดดังกล่าว ถือเป็นประเด็นที่ค่อนข้างสับสน ที่เกิดขึ้นจากการวิพากษ์ปัญหาความยากจนที่เกิดจากสาเหตุใดกันแน่ ความยากจนเป็นผลมาจากสาเหตุความด้อยพัฒนา หรือความยากจนเป็นผลของการพัฒนา หรือความยากจนเป็นปัญหาของชาวบ้านเอง หรือปัญหาของระบบทุนนิยม ซึ่งเป็นวิวาทะระหว่างแนวคิดทั้งสองแนว คือ ทุนนิยมและแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ซึ่ง อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544 : 14 – 15) ได้หาทางออกของความสับสนดังกล่าวด้วยการวิจัยที่ไม่โยนปัญหาไปให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ไม่ว่าฝ่ายชาวบ้านหรือฝ่ายทุนนิยม หากต้องเริ่มจากการศึกษาความสัมพันธ์เชิงซ้อนระหว่างสังคมชนบทกับระบบเศรษฐกิจ และการเมืองภายนอก เพราะปัญหาความด้อยการพัฒนานั้นไม่ได้มีสาเหตุมาจากความยากจนในชนบท แต่ความยากจนเป็นผลของการพัฒนาแนวหนึ่ง ซึ่งเกิดจากอิทธิพลของระบบภายนอกชุมชน ทำให้เกิดสภาพการณ์อย่างน้อย 3 ประการ ที่น่าจะถือได้ว่าเป็นสาเหตุของความด้อยพัฒนา คือ 1) สภาพการณ์ไร้อำนาจการตัดสินใจของชาวบ้าน 2) สภาพการณ์เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคมชนบท และ 3) สภาพการณ์ถูกละเลยจากทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน

งานวิจัยชิ้นนี้ได้พยายามหาทางออกหรือคำตอบจากการต่อสู้ทางแนวความคิดระหว่างแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ทั้งสองแนวว่า จะให้ชุมชนชนบทมีจุดยืนหรือพื้นที่ (Space) อย่างไร ท่ามกลางกระแสทุนนิยมที่ปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต และชีวิตของผู้คนในชนบท ดังนั้นจึงต้องค้นหาวิธีการที่ทำให้ชุมชนรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง และสร้างภูมิคุ้มกันตัวเองให้สามารถดำรงอยู่ได้ในสังคม เศรษฐกิจที่มีลักษณะเป็นพหุลักษณะ

ซึ่งนักคิดในแนวเศรษฐกิจกระแสหลักทุนนิยม ได้เชื่อว่า เศรษฐกิจชุมชนที่เน้นการพึ่งพาตนเองไม่อาจดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง แต่จำเป็นต้องมีทิศทางจำเพาะ ซึ่ง สุนัย จุลพงศธร (2550 : 323 – 332) ได้ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนในประเทศไทย ศึกษากรณีโรงสีชุมชน และได้ทำข้อเสนอเชิงนโยบายไว้หลายประการที่สำคัญ คือ รัฐต้องกำหนดการเชื่อมโยงระหว่างระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบทุนนิยมให้ชัดเจน ซึ่งเรียกว่า “นโยบายเศรษฐกิจชุมชนทางเลือกเพื่อความยั่งยืน” สำหรับประชาชนคนยากจนทั้งในเมืองและในชนบทที่ก้าวไม่ทันต่อการเคลื่อนตัวของทุนนิยม โดยเศรษฐกิจชุมชนต้องตั้งอยู่ร่วมและต่อสู้ ในขณะเดียวกัน ต้องสร้างความเข้าใจว่าเศรษฐกิจชุมชนจะต้องอยู่ร่วมกับระบบทุนนิยม จะอยู่โดดเดี่ยวไม่ได้และต้องไม่จำยอมต่อระบบทุนนิยมโดยไม่ได้แย้งเลยก็ไม่ได้ นอกจากนี้งานวิจัยดังกล่าวยังไม่นำเสนอให้เศรษฐกิจชุมชนเป็นโรงงานฝึกภูมิปัญญา โดยใช้เศรษฐกิจชุมชนที่มียุทธศาสตร์การเรียนรู้และการสร้างจิตสำนึกแปรสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ที่จะให้เกิดการเรียนรู้ทั้งภาคปฏิบัติทางการค้าและจิตสำนึกของชุมชนควบคู่กันอย่างเป็นจริง การจัดองค์กรเศรษฐกิจลักษณะนี้จึงเป็นการสร้างวัฒนธรรมชุมชนใหม่ที่มีทั้งการค้า และจิตสำนึกทางชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงการอยู่ร่วมกัน พึ่งพาอาศัยกันอย่างมีคุณธรรม ประหยัด ไม่แข่งขัน ไม่ฟุ้งเฟ้อ และสร้างภูมิคุ้มกันปกป้องตนเองมิให้เป็นเหยื่อของวัฒนธรรมบริโภคนิยม ซึ่งแนวคิดดังกล่าวแสดงรายละเอียด ดังแผนภาพที่ 18

แผนภาพที่ 18 แสดงบทบาทของเสริมกิจกรรมชุมชนในฐานะ โรงงานฝึกภูมิปัญญาทางธุรกิจ
ที่มา : (สุนัย จุลพงศธร. 2550 : 328)

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. การขับเคลื่อนแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่ชนบท ควรเริ่มต้นจากตั้งแต่ระดับครอบครัว แล้วจึงขยายไปสู่ระดับชุมชน ซึ่งการขับเคลื่อนดังกล่าวจะเกิดผลในทางปฏิบัติอย่างชัดเจนควรต้องเริ่มจากการมีผู้นำที่ดี อาจเป็นผู้นำตามธรรมชาติหรือผู้นำที่เป็นทางการในชุมชนก็ได้
2. การขับเคลื่อนแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงควรคำนึงถึงความแตกต่างทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของแต่ละบุคคล แต่ละชุมชน
3. การดำเนินงานขับเคลื่อนแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ควรดำเนินการในลักษณะเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ
4. การแก้ปัญหาความยากจนเป็นเรื่องต้องแก้ปัญหอย่างเป็นระบบและเป็นองค์รวม การดำเนินงานควรดำเนินการพร้อม ๆ กันในหลายมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม
5. การสร้างความรู้ความเข้าใจอย่างชัดเจนเกี่ยวกับแนวพระราชดำริ จะทำให้เกิดมรรคผลในการปฏิบัติ และควรมีการทดลองปฏิบัติอย่างจริงจัง สามารถเป็นต้นแบบของการพัฒนาได้อย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการแก้ปัญหความยากจนควรมีทิศทางในการดำเนินการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. ควรศึกษาในเชิงปริมาณเกี่ยวกับตัวแปร/ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการเรียนรู้ของคนในชนบท
2. ควรศึกษาเปรียบเทียบถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทัศน์ในการพัฒนาที่แตกต่างกันทั้งทุนนิยมและกระบวนการทัศน์ทางเลือกในชุมชนแต่ละแห่งในสังคมไทย
3. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการแสวงหานวัตกรรมใหม่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการฟื้นฟูศักยภาพของคนในชนบทที่มุ่งไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี
4. ในภาคการเกษตรควรมีการศึกษาทดลองวิจัยอย่างจริงจังเกี่ยวกับเกษตรกรรมทางเลือก เพราะเป็นแนวทางหลักสำคัญของชุมชนชนบทไทย ในการพัฒนาตามกระบวนการทัศน์ทางเลือก
5. การมีการวิจัยที่มุ่งเป้าไปที่การพัฒนาจิตสำนึกของบุคคลในการนำแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมแต่ละบุคคล